

Формування екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку: зміст, етапи, умови реалізації

Лазарович Надія Богданівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.01.2026	Освіта/Педагогіка	373.2.015.31 :504 .03

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19694725>

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування процесу формування екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку як інтегрованого результату взаємодії когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінково-діяльнісного компонентів. Визначено зміст, охарактеризовано етапи та обґрунтовано педагогічні умови його реалізації в освітньому процесі закладу дошкільної освіти. Узагальнено ефективні форми, методи і технології, спрямовані на формування відповідальної взаємодії дитини з природним довкіллям.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку нових підходів до виховання особистості, здатної гармонійно співіснувати з природою в умовах глобальних екологічних викликів. Автором розкрито сутність екологічно доцільної поведінки як здатності дитини свідомо обирати способи взаємодії з оточуючим світом, що базуються на розумінні цінності життя. У межах когнітивного компонента акцентовано увагу на формуванні системи елементарних знань про взаємозв'язки в природі. Емоційно-ціннісний компонент передбачає розвиток емпатії до живих істот, тоді як поведінково-діяльнісний зосереджений на опануванні практичних навичок природоохоронної діяльності.

Серед основних педагогічних умов виокремлено: створення насиченого еколого-розвивального середовища в ЗДО; використання інтерактивних методів (екологічних казок, квестів, кейс-технологій); активна співпраця з родинами вихованців для забезпечення єдності вимог. Доведено, що лише через систематичне залучення дітей до практичної діяльності (догляд за рослинами, сортування сміття, участь в акціях) можливо досягти трансформації знань у стійкі поведінкові звички. Сформовано висновок про те, що екологічно доцільна поведінка є фундаментом екологічної культури, що закладається саме в дошкільному дитинстві.

Ключові слова: екологічно доцільна поведінка, діти дошкільного віку, екологічне виховання, заклад дошкільної освіти, педагогічні умови, етапи формування, освітній процес, діяльнісний підхід, екологічна культура, сталий розвиток.

Formation of environmentally responsible behavior in preschool children:
content, stages, and conditions for implementation

Abstract. The article provides a theoretical substantiation of the process of forming ecologically appropriate behavior in preschool children as an integrated result of the interaction of cognitive, emotional-value, and behavioral-activity components. The content is

¹ кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти Карпатського національного університету імені Василя Стефаника м. Івано-Франківськ, Україна <https://orcid.org/0000-0002-3793-7505>

defined, the stages are characterized, and the pedagogical conditions for its implementation in the educational process of a preschool education institution are substantiated. Effective forms, methods, and technologies aimed at fostering responsible interaction between the child and the natural environment are summarized. The relevance of the study is driven by the need to find new approaches to nurturing a personality capable of harmoniously coexisting with nature amidst global environmental challenges. The author reveals the essence of ecologically appropriate behavior as a child's ability to consciously choose ways of interacting with the surrounding world based on an understanding of the value of life. Within the cognitive component, emphasis is placed on forming a system of elementary knowledge about interconnections in nature. The emotional-value component involves developing empathy toward living beings, while the behavioral-activity component focuses on mastering practical skills in environmental protection activities.

Among the primary pedagogical conditions, the following are highlighted: creating a rich eco-educational environment within the institution; utilizing interactive methods (ecological fairy tales, quests, case technologies); and active cooperation with families to ensure unity of expectations. It is proven that only through systematic involvement of children in practical activities (caring for plants, waste sorting, participation in environmental campaigns) is it possible to transform knowledge into stable behavioral habits. The conclusion emphasizes that ecologically appropriate behavior serves as the foundation of ecological culture, laid during early childhood.

Keywords: ecologically appropriate behavior, preschool children, environmental education, preschool education institution, pedagogical conditions, stages of formation, educational process, activity-based approach, ecological culture, sustainable development.

Вступ

Актуальність проблеми. Сучасні екологічні виклики, пов'язані з виснаженням природних ресурсів, погіршенням стану довкілля, зміною клімату, зростанням обсягів відходів та необхідністю утвердження засад сталого розвитку, актуалізують проблему виховання особистості, здатної до відповідальної взаємодії з природним середовищем уже з ранніх років. У цьому контексті особливого значення набуває дошкільна освіта як перший рівень освіти, на якому закладаються основи світосприймання дитини, її ціннісних орієнтацій, моделей поведінки, ставлення до себе, інших людей і довкілля.

Саме у дошкільному віці формуються первинні уявлення про природу як цілісну систему, розвиваються емоційна чутливість, здатність до співпереживання, наслідування, морального вибору, а також набувається перший досвід практичної взаємодії з природним довкіллям. Тому формування екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку слід розглядати не як вузьке завдання природничої освіти, а як важливий напрям цілісного особистісного розвитку дитини, що поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти. Таке бачення узгоджується із сучасними науковими підходами, відповідно до яких екологічно доцільна поведінка трактується як інтегрований процес набуття дитиною досвіду активної, відповідальної та ціннісно вмотивованої взаємодії з природою.

Актуальність означеної проблеми посилюється й нормативно-правовими змінами у сфері дошкільної освіти. Зокрема, серед пріоритетів сучасної дошкільної освіти визначається виховання у дітей елементів природодоцільного світогляду, розвиток позитивного емоційно-ціннісного ставлення до довкілля, формування основ відповідальної поведінки у взаємодії з природою. Це вимагає від закладів дошкільної освіти не фрагментарного ознайомлення дітей із природою, а системної організації освітнього процесу, спрямованого на формування у дошкільників екологічно доцільних уявлень, почуттів, учинків і способів поведінки.

Водночас аналіз науково-педагогічного дискурсу та освітньої практики засвідчує, що проблема формування екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку, попри її беззаперечну значущість, потребує подальшого теоретичного осмислення і методичного уточнення. Насамперед це стосується визначення змістового наповнення цього процесу, обґрунтування його етапності, характеристики педагогічних умов, форм, методів і технологій, які забезпечують не лише засвоєння дитиною певного обсягу екологічних знань, а й реальний перехід до екологічно виважених дій, учинків і звичок у повсякденному житті. У практиці роботи закладу дошкільної освіти нерідко спостерігається переважання інформаційного компонента над діяльнісним і ціннісним, тоді як ефективне формування екологічно доцільної поведінки можливе лише за умови цілісної єдності знань, емоційного переживання природи та набуття досвіду особистісно значущої природоохоронної діяльності.

Отже, проблема формування екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку є актуальною як у соціальному, так і в педагогічному вимірах, що зумовлює необхідність її ґрунтовного наукового аналізу з позицій уточнення змісту, етапів та умов реалізації в сучасному освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку перебуває у полі уваги вітчизняних і зарубіжних науковців та розглядається в контексті екологічного виховання, освіти для сталого розвитку, формування ціннісного ставлення до природи та розвитку особистості дитини. У науковому дискурсі представлено різні підходи до тлумачення сутності цього феномену, що відображено у використанні суміжних понять: «екологічна поведінка», «природодоцільна поведінка», «екологічно мотивована поведінка», «екологічно доцільна поведінка».

Значний внесок у розроблення теоретичних засад екологічного виховання дітей дошкільного віку зробили такі науковці, як Г. Беленька, О. Білан, М. Гаврилук, М. Гончарова-Горянська, Н. Горобаха, С. Іванчук, А. Колишкіна, О. Колонькова, О. Крюкова, В. Куценко, Н. Миськова, З. Плохій, О. Пруцакова, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, І. Трубник, О. Шевчук та ін., у працях яких обґрунтовано зміст, принципи, форми та методи екологічної освіти і виховання, окреслено вікові особливості формування екологічної свідомості та поведінки дітей.

Виділення невирішеної частини проблеми.

У сучасних дослідженнях екологічно доцільна поведінка розглядається як інтегрований результат взаємодії когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів, що забезпечують готовність дитини до відповідальної взаємодії з природним довкіллям. Науковці наголошують на діяльнісному підході як провідному у формуванні екологічної поведінки, підкреслюючи необхідність залучення дітей до різних видів практичної природоохоронної діяльності, дослідницької активності, екологічних практик, що сприяють набуттю особистісного досвіду взаємодії з природою.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із розробленням ефективних форм, методів і технологій екологічного виховання дошкільників. Зокрема, у науково-методичних працях обґрунтовано доцільність використання інтегрованих занять, ігрових, дослідницьких і проектних методів, організації цільових прогулянок, екскурсій, екологічних акцій, а також впровадження інноваційних технологій, зокрема проектною діяльністю та педагогіки емпайерменту, які сприяють формуванню активної позиції дитини у взаємодії з довкіллям.

Водночас результати аналізу наукових праць і освітньої практики засвідчують, що попри наявність значної кількості досліджень, проблема формування екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку потребує подальшого системного осмислення. Зокрема, недостатньо розкритими залишаються питання цілісної структуризації цього процесу, визначення логіки його поетапної реалізації, а також

обґрунтування сукупності педагогічних умов, які забезпечують ефективний перехід від екологічних знань і уявлень до реальної поведінки дитини у природному середовищі.

Таким чином, аналіз сучасних досліджень свідчить про наявність наукового підґрунтя для розв'язання означеної проблеми, водночас актуалізуючи необхідність її подальшого теоретико-методичного опрацювання з урахуванням сучасних освітніх пріоритетів та практичних потреб закладів дошкільної освіти

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності формування екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку та визначенні її змісту, етапів і педагогічних умов реалізації в освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

1. Уточнити сутність поняття «екологічно доцільна поведінка дітей дошкільного віку» в контексті сучасних наукових підходів.
2. Охарактеризувати структурні компоненти формування екологічно доцільної поведінки дошкільників (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний).
3. Визначити та обґрунтувати етапи формування екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку.
4. Проаналізувати педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування екологічно доцільної поведінки у дітей дошкільного віку.
5. Узагальнити сучасні форми, методи та технології, що сприяють реалізації означеного процесу в освітній практиці закладів дошкільної освіти.

Реалізація поставлених завдань дозволяє забезпечити цілісне бачення процесу формування екологічно доцільної поведінки дитини як інтегрованого результату її взаємодії з природним довкіллям.

Наукова новизна. Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексному теоретичному обґрунтуванні процесу формування екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку. Зокрема:

Уточнено сутність поняття «екологічно доцільна поведінка дітей дошкільного віку» як динамічної характеристики особистості, що виявляється у здатності дитини свідомо обирати способи взаємодії з довкіллям, базуючись на інтеграції екологічних знань, емпатії та навичок природозбереження.

Конкретизовано змістове наповнення компонентів формування такої поведінки: когнітивного (система взаємозв'язків у природі), емоційно-ціннісного (внутрішня мотивація та чутливість) та поведінково-діяльнісного (реальні екологічні вчинки).

Визначено та обґрунтовано послідовні етапи формування поведінки (когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінково-рефлексивний), що забезпечують перехід від пасивного спостереження до активної відповідальної позиції дитини.

Виявлено та доведено ефективність сукупності педагогічних умов, серед яких: створення еколого-розвивального простору, демонстрація педагогом еталонних моделей поведінки та активне залучення батьків до екологічних практик.

Набули подальшого розвитку підходи до застосування сучасних технологій (педагогіки емпатуерменту та проєктної діяльності) як інструментів трансформації екологічних знань у стійкі поведінкові звички.

Практичне значення дослідження. Практичне значення роботи визначається спрямованістю її результатів на вдосконалення освітнього процесу в закладах дошкільної освіти: розроблено методичні рекомендації щодо організації еколого-розвивального середовища в ЗДО, які враховують регіональні особливості (зокрема досвід Івано-Франківської, Тернопільської областей та м. Києва); сформовано кейс ефективних форм і методів роботи (екологічні квести, інтегровані заняття, експериментування), що можуть бути безпосередньо впроваджені у практику вихователів для формування відповідального ставлення дітей до природи. Матеріали

впроваджено в діяльність Центру освіти і піклування про дітей раннього та дошкільного віку Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, що сприяє професійній підготовці майбутніх педагогів та підвищенню кваліфікації практиків.

Запропоновано діагностичний інструментарій, який дозволяє педагогам оцінювати рівень сформованості екологічно доцільної поведінки вихованців на різних етапах освітньої роботи.

Результати можуть бути використані авторами освітніх програм, методистами та вихователями ЗДО для системного планування екологічного виховання в умовах сталого розвитку.

Методологія

Джерела даних та база дослідження. Дослідження ґрунтується на практичній діяльності та науковому консалтингу Центру освіти і піклування про дітей раннього та дошкільного віку Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Базою для апробації результатів та збору емпіричних даних стали заклади дошкільної освіти (ЗДО) різних регіонів України: м. Івано-Франківськ та область: ЗДО Косівського та Коломийського районів (що дозволило дослідити вплив природного ландшафту та етнопедагогічних традицій Прикарпаття); західний регіон: м. Тернопіль; центральний регіон: м. Київ.

Методи дослідження. Теоретичні: аналіз нормативно-правової бази (Базовий компонент дошкільної освіти України) та наукових праць; систематизація для розробки компонентно-структурної моделі досліджуваного явища.

Емпіричні: діагностичні методи (спостереження за діяльністю дітей у природі, бесіди, анкетування педагогів та батьків) для виявлення реального стану сформованості екологічної поведінки.

Інструменти аналізу. Опрацювання даних здійснювалося за допомогою якісного аналізу результатів діяльності дітей (малюнків, щоденників спостережень, результатів трудової діяльності в природі) та методів математичної статистики для порівняння рівнів сформованості компонентів поведінки в різних вікових групах.

Обмеження дослідження. Робота зосереджена на дітях середнього та старшого дошкільного віку, оскільки саме цей період є сенситивним для переходу від репродуктивних дій до свідомої саморегуляції поведінки.

Результати

Інтерпретація результатів. Аналіз практичного стану виховання дозволив встановити, що формування екологічно доцільної поведінки проходить шлях від репродуктивного копіювання дій дорослого до свідомого вибору еко-гуманного вчинку. Виявлено регіональну специфіку: у ЗДО Косівщини та Коломийщини ефективним виявився метод використання народних традицій природокористування, тоді як у Києві та Тернополі пріоритет надавався технологіям сталого розвитку та розв'язанню екологічних ситуацій міського середовища.

Порівняння з іншими дослідженнями. На відміну від класичних підходів, що зосереджувалися на інформуванні, наше дослідження, реалізоване у співпраці з університетським Центром, посилює роль діяльнісного підходу. Це корелює з сучасними європейськими тенденціями "освіти на свіжому повітрі" (outdoor education).

Наукова новизна (розгорнуто):

1. Уточнено поняття «екологічно доцільна поведінка» як динамічної характеристики особистості, що інтегрує екологічну грамотність та готовність до активної дії.
2. Обґрунтовано роль науково-методичного супроводу Центру освіти і піклування ПНУ ім. В. Стефаника у створенні інноваційних моделей екологічного виховання.
3. Вперше виявлено кореляцію між регіональними особливостями (Карпатський регіон vs Мегаполіс) та ефективністю конкретних методів екологічного виховання.

Практичне значення (розгорнуто):

Матеріали дослідження впроваджено в освітній процес Центру освіти і піклування ПНУ ім. В. Стефаника, що дозволяє готувати фахівців за сучасними стандартами. Розроблено методичні рекомендації для вихователів Івано-Франківської, Тернопільської та Київської областей щодо створення еко-середовища. Запропоновано діагностичний інструментарій для оцінки рівнів екологічної вчинковості дитини, адаптований для вихователів-практиків.

Висновки

У результаті проведеного теоретичного аналізу та практичного дослідження на базі закладів Івано-Франківська, Тернополя та Києва, встановлено, що формування екологічно доцільної поведінки є системним процесом. Діяльність наукового Центру при ПНУ ім. В. Стефаника стала ключовою платформою для апробації технологій емпauerменту, що дозволяють трансформувати знання дітей у стійкі моделі відповідальної взаємодії з довкіллям. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці цифрових засобів підтримки екологічної освіти для посилення мотивації сучасних дошкільників.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про дошкільну освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>.
2. Лисенко Н.В., Мацук Л.О., Лисенко О.М. Ознайомлення з природою та основи про екологічної освіти дітей дошкільного віку: підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2019. 336 с.
3. Верекса М. Організація проектної діяльності у дитячому садку: дослідницькі проекти // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2009. № 12. С. 42–49.
4. Левченко Т. Земля в пакеті. Пошуково-дослідницька діяльність дітей старшої групи. Дошкільне виховання. 2018. № 3. С. 18–19.
5. Манойло Л. Таємниці дерев. Пошуково-дослідницька діяльність дітей старшої групи з використанням лепбуку || Дошкільне виховання. 2017. № 8. С. 20–22.
6. Пометун О. Підготовка вчителів до викладання питань сталого розвитку. К.: Педагогічна думка, 2015. 120 с.
7. Мелманн М., Пометун Е. Диалоги об образовании для устойчивого развития. К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. 180 с.